

G. IVĂNESCU, INDO-EUROPENIST

IOANA COSTA*

La începutul penultimului deceniu al secolului trecut apărea tomul *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*¹, la Editura Didactică și Pedagogică din București, pus sub egida Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Însemnătatea volumului se fundamentează în mai multe planuri, dintre care menționăm aici trei: ca eveniment necesar legat de disciplina universitară a lingvisticii comparate indoeuropene; ca valorificare, de asemenea necesară, a cursului lui Theofil Simenschy, într-un demers de o exemplară onestitate științifică; ca definire a aportului personal la indo-europenistică, la cea românească în primul rând.

1. Indo-europenistica românească

Începuturile indo-europenisticii românești au ca dată oficială ziua de luni, 14 octombrie 1874 (Poghirc 1968: 64–65), reprezentând inaugurarea cursului liber de „filologie comparativă” încredințat de ministrul de atunci al învățământului, Titu Maiorescu, lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, pentru care fusese creată catedra respectivă la Universitatea din București. Înființarea catedrei a fost parte componentă a unui proiect de programă de studiu supus aprobării domnitorului Alexandru Ioan Cuza în faza premergătoare întemeierii Universității din București (1864). Abordarea acestei discipline relativ noi era răspunsul coerent la includerea unei catedre de indo-europenistică în cele mai multe dintre universitățile mari ale lumii. Vreme de aproape treizeci de ani, Hasdeu s-a ocupat de gramatica comparată a limbilor indoeuropene în planul didactic universitar și în planul cercetărilor personale. Avea, poate, un singur precursor: Ioan Budai-Deleanu (Poghirc 1968: 127–128), care, fără legătură cu o abordare universitară a disciplinei, alcătuisese *Tabele comparative*, unde folosea exemple din afara spațiului obișnuit atunci, cel

* Universitatea din București, Departamentul de Filologie Clasică, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, România.

¹ Am respectat opțiunea ortografică a autorului (*indoeuropean*) în titluri și citate, recurgând însă în textul articolului nostru la forma uzuală în prezent (*indo-european*).

romanic, stabilind cca 300 de etimologii slave, făcând primele apropieri de albaneză, relevând împrumuturi germanice, maghiare. Cercetările lui Budai-Deleanu au rămas însă fără ecourile meritate, dintr-un motiv obiectiv: nu au trecut de stadiul de manuscris, fiind necunoscute publicului și cercetătorilor epocii (așa cum s-ar fi întâmplat și în privința cursului ținut de Simenschy, vezi *infra*, dacă nu ar fi fost publicat în 1981 de Ivănescu). Hasdeu este așadar creatorul disciplinei, punctul inițial al tradiției comparatiste în cultura română; a fost, și în acest domeniu, un cercetător solitar, cu tot ceea ce implică un statut aparte: efortul de a-și egala confracții în plan mondial, recunoașterea (atunci când a existat) a rezultatelor personale remarcabile, cu nimic mai prejos de acelea din mari centre universitare, dar și absența unei veritabile școli pe care să o fi creat. Cicerone Poghiric, filolog clasic și indo-europenist el însuși, cel care s-a apropiat cu finețe și precizie de Hasdeu, își încheia capitolul dedicat dimensiunii de indo-europenist a savantului cu o observație memorabilă: momentul inițial al comparatisticii românești a fost deopotrivă „și cel mai înalt nivel pe care l-a atins ea vreodată” (Poghiric 1968: 149), tot așa cum literatura greacă începe cu propria sa culme, epopiele homerice.

Volumul publicat de Ivănescu în 1981 pune în circulație cursul de lingvistică indo-europeană elaborat de Theofil Simenschy și ținut vreme de un deceniu, între 1939 și 1949, la Universitatea din Iași, unde se crease o catedră dedicată acestei discipline, avându-l ca titular pe Simenschy. Lucrarea are rolul, indicat explicit în primul paragraf al *Prefetei*, de a umple un gol, în condițiile în care de la publicarea *Elementelor de lingvistică comparată indoeuropeană* a lui Iuliu Valaori, titularul catedrei de la Universitatea din București, trecuse mai mult de o jumătate de veac (București, 1924). Avea să mai treacă un lustru și mai bine până la apariția volumului de dimensiuni medii, dar complet în structura lui, ieșind din coordonatele stricte ale unui curs universitar pentru a pune la îndemâna unui public tot mai numeros, câștigat de amploarea acestei științe, „informații privind cultura materială și spirituală, precum și limba populației ai cărei urmași, pornind de pe un teritoriu mult mai restrâns, au cucerit Europa și o mare parte a Asiei în milenii III-I î.e.n., dând naștere unora dintre cele mai strălucite civilizații ale lumii vechi: cea grecească, cea romană, cea indiană, cea persă” (Wald, Slușanschi 1987: 5). Volumul, purtând titlul – deopotrivă corect și atrăgător – de *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, a fost publicat de Lucia Wald și Dan Slușanschi, în colaborare (pentru partea de armeană) cu Francisca Băltăceanu: se întâmpla la mijlocul anului 1987, când înceta din viață G. Ivănescu.

2. Simenschy, editat de Ivănescu

Felul în care a înțeles Ivănescu să publice volumul care are înscrise pe copertă numele a doi autori, Simenschy și Ivănescu, este în sine o lecție de probitate științifică și de precizie în separarea contribuțiilor celor doi. Cele trei

pagini dense ale *Prefetei* anunță această abordare, pe care o regăsim apoi, cu consecvență, de la un capitol la altul. Textul de la care pornește (vezi Simenschy, Ivănescu 1981: 4) este manuscrisul „incomplet și nedefinitiv” al lui Simenschy, pe care Ivănescu își grefează „completările și modificările”. Distanța firească dintre doi savanți este indicată tranșant („câteodată păreri mele nu concordă cu ale sale, în problemele discutate de dânsul”), cu o elegantă precizare („în genere, opera de față se prezintă unitară, cu toate că este rezultatul muncii a doi cercetători”), dezvoltată pe parcursul unui întreg paragraf, în care se arată ce îi unește „din punctul de vedere al teoriei generale”. Divergențele terminologice sunt precizate cu fermitate, dar și cu nuanțările care explică armonizarea expunerii. La cei doi indo-europeniști există distincția, cu minus la Simenschy și cu plus la Ivănescu, între sunet și fonem, între fonetică și fonologie (sau fonemică). Pornind de aici, Ivănescu poate accepta totuși fără rezerve modalitatea în care Simenschy abordează sunetele indo-europene (*ibidem*). Amândoi folosesc unitar sintagma „indo-europeana primitivă” (pentru ceea ce acum este indicat mai degrabă prin „proto-indo-europeană”, chiar dacă există specialiști, ca de exemplu Slușanschi, care folosesc ambii termeni, cu o distincție temporală, rezervând „indo-europeana comună” pentru faza lingvistică ce a precedat nemijlocit despărțirea în limbile indo-europene individuale). Între abordările de ansamblu, teoretice, ale lingvisticii comparate, probabil cel mai însemnat punct de vedere comun este cel asupra limbajului, în dimensiune „antropologică (adică psihologică, logică, etnică) și istorică” (*ibidem*: 5).

Perspectiva românească este o componentă constantă a volumului Simenschy, Ivănescu 1981, într-o continuare a cercetărilor anterioare și într-o firească așezare în ceea ce definește indo-europenistica noastră. Pentru a lua ca repere cele două etape menționate mai înainte, Hasdeu și volumul Wald, Slușanschi 1987, putem aduce în discuție preocupările celui dintâi în domeniul încadrării limbii române în plan indo-european și convingerea celor doi autori ai volumului din 1987 că „discutarea serioasă a problemelor privind substratul getodacic al limbii române nu poate să aibă loc decât în lumina principiilor, metodelor și descoperirilor științifice ale indo-europenisticii, singura capabilă să lărgească orizontul cercetării originilor limbii române dincolo de definirea stratului esențial latin și de delimitarea înrudirilor nemijlocite cu albaneza” (Wald, Slușanschi 1987: 6). Revenind la cel dintâi, merită subliniată încă o dată distanțarea de o raportare a studiului limbii române exclusiv la latină sau la limbile romanice, cu consecința emiterii unor concluzii false, ce nu luau în calcul, alături de componenta latină, elementul autohton, influențele slave, grecești, germanice, și nici pe cel ne-indo-european (din spațiul fino-ugric)².

² Hasdeu, *Principie de filologie comparativă ario-europeană, cuprinzând grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic, cu aplicațiune la istoria limbii române. Curs ținut la Facultatea de litere și filosofie din București*, t. I, *Istoria filologiei comparative*, București, 1875, nr. 1, p. 1–32; nr. 2, p. 33–64; nr. 3, p. 65–95; nr. 4, p. 67–108; vezi Poghiric 1968: 128–129.

Contribuția majoră a lui Ivănescu la *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, așa cum reiese vădit din cuprinsul volumului (care înregistrează inițialele autorului fiecărui capitol/subcapitol) și din explicațiile oferite în *Prefață*, este capitolul extins (p. 25–144) al părții întâi: *Istoricul lingvisticii indoeuropene*. Aici își au locul lor bine definit (p. 94–96; la care se adaugă paragraful final al *Prefetei*, cu o aducere în prezentul anilor 1980) acei *Indoeuropeniști din România* care au marcat fundamentarea disciplinei, de la Iuliu Valaori (titularul Catedrei înființate pentru Hasdeu) până la George Giuglea și N. Marinescu.

3. Istoricul disciplinei

Ne-am obișnuit să ne apropiem de diversele științe/discipline de studiu răsfoindu-le mai întâi istoricul, care are mereu ceva din povestea pasionantă a drumului parcurs de om în căutarea adevărului: odată ajunsă într-un teritoriu controlabil, pe teren stabil, căutarea încetează, transformându-se în stabilirea unor ținte precise, ce urmează să fie atinse în termene previzibile, aducând uneori adaosuri ce pot evolua în ramuri ale științei respective, în subdiscipline. Indo-europenistica nu corespunde acestui scenariu: istoricul ei este, de aceea, nu povestirea pasionantă a unui drum, ci dezvăluirea terenului creat de drumul însuși. Felul în care s-a constituit disciplina explică și conținutul inițial, și dezvoltările ulterioare, inclusiv în momentele care au însemnat o răscruce în lingvistica indo-europeană. Apărută ca sumă a unor observații disparate, individuale, venind uneori din afara domeniului lingvistic sau filologic, ideea explicării similitudinilor între diverse limbi europene și asiatice printr-o descendență comună s-a transformat în argument științific abia către finele secolului al XVIII-lea. Ivănescu menționează momentul William Jones, fără a-i da însă amploarea cu care ne-au obișnuit tratatele ultimelor decenii, de origine (sau influență) preponderent anglo-saxonă, care citează un pasaj din conferința ținută de el la *Societatea asiatică* din Calcutta, în 1786, ca actul de naștere al indo-europenisticii.

Capitolul numit de Ivănescu *Istoricul lingvisticii indoeuropene. Sarcinile actuale ale indoeuropenisticii* poartă în titlu promisiuni generoase. Cea mai extinsă parte a sa (p. 25–140) este dedicată secolelor – nu multe, dar intense – de constituire și dezvoltare a acestei științe apărute parcă din nimic, răspunzând totodată unei nevoi științifice și umane tot mai clar conturate: căutarea temeinică, riguroasă, a originii limbilor. Doar patru pagini (cap. VII, p. 140–144), în finalul acestei prime părți a tomului, sunt consacrate bilanțului și perspectivei: *Bilanțul realizărilor. Sarcini de viitor ale lingvisticii indoeuropene*. Acest capitol întregeste sumativ amănunțita parcurgere istorică în care se găsesc, constant, abordările personalizate ale autorului: Ivănescu inserează de fiecare dată când se deschid alternative de abordare lingvistică perspectiva care caracterizează volumul de față, menționând, atunci când este cazul, nuanțele ce îl despart de autorul „alpha”, Simenschy. Așa, de pildă, în raportarea la setul sonantelor indo-europene, este marcată explicit diferența dintre neogramatici și Saussure (Simenschy, Ivănescu

1981: 59). Față de această divergență, Ivănescu formulează mai departe o precizare și o definiție generică: acceptarea la neogramatici și la lingviștii ulteriori a fonemului *schwa indogermanicum* și, ca afiliere teoretică personală, plasarea pe poziția neogramaticilor „în privința clasificării sunetelor indo-europene primitive”, distanțându-se de Saussure și de adepții lui. Adaugă Ivănescu: „la fel a procedat și Th. Simenschy, în paginile cursului de față”.

Contribuțiile strict personale la domeniul indo-europenisticii sunt rezervate articolelor, cu asumarea deplină, auctorială, a opiniilor științifice. Intră în această categorie seria dedicată fonetismului, cu raportare critică la lucrările fundamentale. În Ivănescu 1977: 125–141, lingvistul ieșean discută abordările existente ale fonemului *schwa indogermanicum* (K. Brugmann, H. Osthoff, F. de Saussure, A. Meillet, H. Hirt, J. Kuryłowicz), făcând și referiri – deopotrivă critice – la propriile sale articole anterioare, cum ar fi *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* (Ivănescu 1938: 55–139) și *Timbrul vocalic implicit al consonantelor* (Ivănescu 1971: 77–85). Ivănescu (1977: 139) respinge includerea într-o singură categorie a ceea ce el înscriează ca „vocalele *i, i̇, u, u̇*” (variantele vocalice și consonantice ale fonemelor *i* și *u*) și „consonantele *r, ṙ, l, l̇, m, ṁ, n, ṅ*” (variantele vocalice și consonantice ale fonemelor *r, l, m, n*). Mai clar, afirmat chiar în titlul unui capitol al articolului: „Lichidele și nazalele sonante nu alcătuiesc o categorie fonetică unică împreună cu *i, u, i̇, u̇*” (*ibidem*: 131).

Revenind la ceea ce autorul numește „sarcinile de viitor” ale indo-europenisticii, este de remarcat încorporarea echilibrată a dezideratelor de ansamblu și a celor care interesează în chip aparte spațiul lingvistic românesc. Menționate pe parcursul desfășurării istoricului, reflecțiile terminologice sunt reluate aici concludiv, în ceea ce au esențial: renunțarea la dubla terminologie, cea caracteristică vechii școli de lingvistică, o „terminologie-etică”, și cea impusă de noile discipline, structuraliste, numită eventual „terminologia-emică”. În distincția *etic* versus *emic*, Ivănescu optează explicit pentru *emic*, deopotrivă cu formularea necesității logice de a opera cu un singur set terminologic. Afirmția este nemijlocit urmată de punctul de vedere personal: „Noi am ajuns la formularea unor principii proprii, deosebite de cele care au avut curs până astăzi, atât în domeniul analizei limbii, cât și în acela al dezvoltării limbii. Dar, dintre aceste principii – continuă autorul „beta” al tomului –, numai unele vor fi aplicate în opera de față” (Simenschy, Ivănescu 1981: 142). Explicația, onestă științific, vine către finalul paragrafului: „gramatica comparată indoeuropeană și dicționarul comparat indoeuropean din lucrarea de față fiind în mare parte opera lui Th. Simenschy, trebuia să păstrez ideile sale generale despre structura și schimbările limbii, care în fond nu sunt în contradicție cu ideile mele. [...] textul redactat de Simenschy, care nu vedea nici el necesitatea creării unei terminologii-*emice*, apare perfect potrivit cu vederile noastre despre inutilitatea creării unei asemenea terminologii” (*ibidem*).

Direcțiile specifice de dezvoltare a comparatisticii indo-europene țin, în viziunea lui Ivănescu, de exploatarea materialului oferit de limbi individuale puțin cercetate până acum, din Peninsula Balcanică și Asia Mică, „pentru completarea

imaginii tradiționale despre dialectele indoeuropenei primitive și despre migrațiile indoeuropene în această regiune” (*ibidem*: 143). Adept declarat al teoriei formulate de Marija Gjmbutas, el socotește că „indoeuropenii primitivi au apărut în Peninsula Balcanică și în Asia Mică sub forma mai multor valuri” (*ibidem*). Etapa următoare de dezvoltare poate ține de amalgamarea rezultatelor la care a ajuns indo-europenistica cu datele furnizate de cercetările asupra limbilor uralo-altaice și semitice. La acestea se adaugă „identificarea lexicului traco-dacic și iliric din limbile română, bulgară, sârbo-croată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă și maghiară și integrarea lui în studiul comparativ al limbilor indoeuropene” (*ibidem*).

Într-un domeniu ca cel al indo-europenisticii, este firesc ca fiecare specialist să se raporteze critic la direcțiile existente deja și să își formuleze opiniile proprii, urmând ca cercetările ulterioare să se poziționeze, la rândul lor, critic, față de punctele de vedere propuse. Acest parcurs firesc și viu este ținta ultimă, nerostită, a contribuției lui G. Ivănescu la indo-europenistică.

BIBLIOGRAFIE

- Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Hasdeu 1886–1893 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, t. I–II, București, Socec.
 Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, Iași, V, p. 55–139.
 Ivănescu 1971 = G. Ivănescu, *Timbrul vocalic implicit al consoanelor*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), secțiunea IIIe. Lingvistică, Iași, XVII, p. 77–85.
 Ivănescu 1977 = G. Ivănescu, *Erori în analiza secvențelor fonetice ale indoeuropenei primitive*, în „Studii și cercetări lingvistice” (București), XXVIII, p. 125–41.
 Poghirc 1968 = Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, București, Editura Științifică.
 Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
 Wald, Slușanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indoeuropene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

G. IVĂNESCU AND INDO-EUROPEAN LINGUISTICS

ABSTRACT

In 1981 Gheorghe Ivănescu edited the work of Theofil Simenschy, *Comparative Grammar of Indo-European Languages*. The relevance of this event is multifold, as strictly connected to the academic curriculum (that had embraced the Indo-European comparative linguistics), as reverence towards the work – that was an university course comprising lectures from 1939 to 1949 – of Theofil Simenschy (in a perfectly honest scholarly approach), and as clear statement of his own personal contribution to Indo-European linguistics, mostly on its Romanian constituent.

Keywords: *Indo-European linguistics, Romanian perspective, academic curriculum, scientific continuity, edition.*

INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

MIOARA DRAGOMIR*

1. Prin studii și ediții de texte vechi, în lingvistica românească s-a creat o tradiție de peste un secol în cercetarea problemei dificile a interpretării slovelor chirilice, cu care românii au scris timp de patru veacuri. În această tradiție, G. Ivănescu ocupă un loc unic și cu totul aparte, întâi de toate pentru că savantul ieșean integrează problema grafiei chirilice într-o concepție coerentă și foarte complexă, parte din doctrina sa, privind dihotomia fundamentală popular–literar în limbă¹ și, de aceea, această temă din opera lui Ivănescu nu poate fi cercetată decât în strânsă legătură cu evoluția graiurilor și cu problemele capitale ale limbii române literare: apariția limbii române literare, existența dialectelor literare în perioada veche, evoluția acestora, procesul unificării limbii literare; apoi, pentru că lingvistul ieșean are capacitatea de a face o sinteză critică a opiniilor anterioare, valorificând orice sugestie și argument care contribuie la descoperirea realității lingvistice. Ivănescu discută pe larg aceste teze în *Problemele capitale ale vechii române literare*, le reia sintetic și critic în *Istoria limbii române*, în care dezvoltă analiza și pentru primele două perioade ale limbii literare moderne (mijlocul secolului al XVIII-lea – 1829 și 1829–1878) și într-o serie de articole, unele reunite în volumul *Studii de istoria limbii române literare*. În abordarea acestor probleme, Ivănescu a recurs, pe lângă scrieri și documente vechi, la lucrări normative de tipul gramaticilor, oferind soluții și sugestii referitoare la interpretarea grafiei chirilice pentru fiecare etapă din evoluția limbii române literare.

2. Interpretarea slovelor **ѣ**, **ѧ** și **ѩ**, cel mai controversat aspect din problematica transcrierii fonetice interpretative, pentru că este dificil de stabilit ce pronunție reflectă aceste slove (vezi și Teodorescu 1970: 159; Avram 1964 I) în diferitele epoci ale limbii literare și, după cum vom vedea, în diferitele zone în care s-a scris, este o problemă abordată de Ivănescu în strânsă relație cu două fenomene fonetice importante și cu evoluția lor în timp.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Despre valoarea și importanța acestui aspect din doctrina lingvistică a lui G. Ivănescu, precum și o analiză a acestei teorii, vezi Pamfil 2008: 107–139, cap. *Teoria limbii*.